

BOEKEN

Amnestie en verzoening *Ludo Abicht's zure druiven*

In 1994 bewoog er wat bij de Vlaamse linkerzijde in het zgn. 'amnestie-debat'. De 'Liga voor Mensenrechten' constateerde dat 'bij de repressie van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog fouten werden gemaakt' resulterend in 'ontsporingen van de rechtsstaat' waarvan de gevolgen onvoldoende werden weggewerkt. De 'Liga' was van oordeel dat de 'wetgever in dat verband maatregelen [moet] nemen'. Zelfs de Kommunistische Partij riep op tot het 'lichten van [de] hypotheek' die door dit dossier nu al vijftig jaar rust op de samenwerking tussen 'linkse progressieven en Vlaams-nationale democraten'. Overigens is de uiterst linkse partij ook van mening dat 'er excessen gebeurd zijn en dat de repressie ook de vele kleine meelopers en misleiden met hun families zwaar en vaak onrechtvaardig heeft gestraft'.

Er zijn vele redenen waarom er nu beweging komt in standpunten die zo lang vastgeroest zaten. Er is natuurlijk de vijftigste verjaardag van het einde van de oorlog die aanleiding geeft tot bezinning en 'her-denking' van de geschiedenis. Het is al lang geen geheim meer dat de regering deze verjaardag wil aangrijpen om 'een initiatief' te nemen ter 'verzoening van de gemeenschappen' in België. *Onverwerkt verleden [...]*, het vaak geciteerde werk van Luc Huyse, Steven Dhondt e.a. over de repressie heeft het debat een impuls gegeven en tegelijk op een hoger niveau getild. Het Sint-Michielsakkoord maakt het mogelijk en denkbaar dat de Vlaamse overheid eventueel zelf maatregelen zou nemen.

Dit laatste element is voor de Antwerpse filosoof Ludo Abicht de aanleiding zich in de discussie te mengen met een essay onder de titel *De zure druiven van de oorlog: Amnestie of verzoening?*: "Jarenlang werd het noodzakelijke debat

over de repressie binnen de unitaire Belgische structuur tegengehouden. Wat houdt ons vandaag tegen om het op eigen houtje te voeren?" De auteur wil mee het startsein geven. Zijn boek heeft ambitieuze bedoelingen. Het wil een heus maatschappelijk debat op gang trekken met een "netwerk van hoorzittingen, commissies, publieke debatten, sensibilisermgscampagnes en de inzet van alle beschikbare media', een beetje zoals de Franse mediacampagne rond Aids in april 1994. De inzet is dan ook groot want de "morele en politieke toekomst" van de Vlamingen staat op het spel. Van de vaak gehoorde opvatting bij 'progressief Vlaanderen' dat niemand nog wakker ligt van dit probleem, staat Abicht dus wel mijlenver af. Precies tot dit milieu richt hij zijn betoog. In die zin past zijn boek in een breder scenario van een progressieve hergroepering in Vlaanderen, waarbij obstakels uit het verleden moeten worden opgeruimd.

Abicht moet voor de lezers van dit blad uiteraard niet worden voorgesteld. Zijn vader was een heftig flamingant met veel 'zwarte vrienden'. Het joodse deel van zijn familie ging tenonder in de 'Shoah'. Abicht werd volwassen op de grens van twee werelden en zoals zo vaak leidde dat tot hoogst originele en interessante standpunten. Ook dit essay is zeer het lezen waard, al was het maar omdat men iederéén de humane visie van de auteur zou toewensen. Met name Abichts doelpubliek beveel ik dit boek aan. Het is een goed geneesmiddel tegen het kromdenken dat hen al te vaak overkomt als de problematiek van de collaboratie en de naoorlogse zuiveringen wordt aangesneden. Abicht geeft lessen in consequent denken. Hij wijst bijv. op het feit dat de principes van de rechtsstaat altijd en voor iedereen moeten gelden, zodat het juridisch en administratief onrecht gepleegd tijdens de zuiveringen uiteraard moet worden rechtgezet. Dat is evident voor iedereen die de rechtsstaat genegen is en men vraagt zich dan ook af waarom het vijftig jaar heeft moeten duren vooraleer de 'Liga voor Mensenrechten' eerder geciteerd standpunt verkondigde. Om dat te begrijpen moet men een begrip hebben van het "on-gesprek" over dit onderwerp dat geleid heeft tot een onverzoenlijkheid die de meest evidente principes verduisterde. *Daarover handelt De zure druiven van de oorlog.*

Ondanks mijn grote waardering voor de ideeën waarop dit essay is gebouwd, heb ik nogal wat kritiek op de uitwerking ervan. Het bevat te veel breedvoerig uitgewerkte zijspelingen die een heldere structuur in de weg staan. Sommige uitwijdingen zijn overbodig, andere hadden beter kunnen worden gereduceerd tot enkele paragrafen. Abicht put vaak uit zijn kennis van de joods-palestijnse kwestie en andere problematieken om parallellen te trekken die soms verhelderend zijn. Maar even vaak treft men geforceerde vergelijkingen aan. De Franse aidscampagne aanvoeren als bewijs dat een maatschappelijk debat rond de verwerking van de oorlog nodig/doenbaar is, lijkt mij bijv. enigszins bij de haren

gesleurd. Dit brengt mij bij een meer fundamentele kritiek. Abicht plaatst het probleem dat hem bezighoudt in het centrum van de maatschappij, maar hij bewijst nergens dat het werkelijk een centraal probleem is. Het is zonder twijfel juist dat het verleden voor de meeste betrokkenen uit het 'witte' en het 'zwarte' kamp onverwerkt is gebleven en dat een psychologische muur hen blijvend scheidt. Maar ik geloof werkelijk niet dat daardoor heel Vlaanderen wakker ligt van de collaboratie en de repressie en al evenmin dat een maatschappelijk debat hierover noodzakelijk is voor de democratische toekomst van ons(ze) land/deelstaat. Ik geloof integendeel dat de aandacht voor die bewogen periode vandaag een laatste opflakking kent en nu spoedig zal uitdoven tot een 'debat onder geschiedschrijvers' in de letterlijk zin van het woord. Een 'Historikerstreit' zoals in Duitsland - een misleidende benaming voor wat daar eigenlijk een echt maatschappelijk debat was - zie ik in België niet plaatsgrijpen. Ik twijfel ook aan de noodzaak van een dergelijk debat omdat ik ervaar dat de meeste jongeren relatief onbevangen tegen dat tere verleden aankijken en er zich absoluut niet door getraumatiseerd voelen. Abicht wijst op het feit dat 'Wit' en 'zwart' een geclicheerde beeldvorming en een verkrampde visie op het verleden enten op de volgende generaties. Dat geldt wellicht voor vele kinderen van de betrokken generatie. Zij hebben vaak als minderjarigen de feiten beleefd en waren dus hoe dan ook slachtoffers van de omstandigheden. Maar geldt dat ook nog voor de kleinkinderen die vandaag meer en meer de politiek-maatschappelijke scene beheersen? Er zullen natuurlijk altijd wel mensen zijn die het verleden van hun familie als normerend voor hun politiek gedrag beschouwen, voor het overgrote deel van de jongere generaties lijkt mij dat niet het geval te zijn. Steeds minder maken de oorlog en de toen ingenomen posities deel uit van het openbare debat. Een krant als De Standaard is daar een goed voorbeeld van. Naarmate de generatie van Manu Ruys en Gaston Durnez wordt afgelost, verdwijnt de belangstelling voor de oorlog en zijn nasleep. Niet toevallig besteedde Ruys (als enige?) in zijn wekelijkse column aandacht aan Abichts essay. Het is normaal dat de jonge garde opiniemakers een andere referentiekader heeft en dus andere aandachtspunten kiest. Kortom, ik betwist Abichts stelling dat de "Vlaamse deelstaat geen kans maakt als we ons niet van het oude collaboratie-repressiesyndroom bevrijden" omdat dit syndroom hoe langer hoe meer tot het verleden behoort.

Dit betekent niet dat er niets meer kan gebeuren om de verwerking van het verleden te bevorderen. Abicht doet heel wat behartenswaardige suggesties in de richting van de Vlaamse overheid, de oud-verzetslieden en de (morele) erfgenamen van de Vlaams-nationalistische collaboratie.

Deze laatsten vraagt hij nu eindelijk eens ondubbelzinnig mea culpa te slaan. Mocht ik Abichts suggestie in een concreet advies omgieten, dan zou dat luiden dat de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité de Vlaams-nationalistische

collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog moet veroordelen, niet omdat ze vanuit nationalistische oogpunt een tactische fout was (wat hij al heeft gedaan), maar omdat ze een absoluut verwerpelijk regime heeft gesteund en omdat bovendien de leiders van de collaboratie de racistische, imperialistische en andere on-humane grondslagen van het nationaal-socialisme tot hun standaard hebben verheven of tenminste niets hebben ondernomen om deze nefaste evolutie tegen te gaan. Dat geldt ook voor zijn voorganger Frans Daels en voor het repressie-symbool August Bonns. Voor hun volgelingen moet het oordeel uiteraard genuanceerder zijn, al stelt men vast dat de dissidente geluiden op één hand te tellen waren.

Oud-verzetslieden en slachtoffers van het nazi-regime confronteert Abicht met de logische consequentie van hun inzet die tot een grootmoedige, humane en vergevingsgezinde houding moet leiden tegenover hun gewezen tegenstanders. In het motto van zijn boek citeert hij de Poolse schrijver Adam Michnik, één van de vele slachtoffers van het Stalinisme. Michnik wenst amnestie voor degenen die hem vervolgd en opsloten maar is tegen het vergeten van hun misdaden. Abicht is in zijn hart voor amnestie maar de Belgische context laat niet toe hiervoor te pleiten. Daarvoor is het begrip amnestie o.m. al te zeer misbruikt door revanchistische extreem-rechtse Vlaams-nationalisten. De argumentatie van Huyse en Dhondt in *Onverwerkt verleden* hebben hem daarvan overtuigd. Abicht houdt het daarom bij het begrip "verzoening". Is hij niet al te optimistisch? Vertegenwoordigers van de 'vaderlandslievende verenigingen' nemen net als hun tegenvoeters uit de collaboratie een almaar pathetischer houding aan. Daar komt bij dat de overlevenden niet altijd de meest gezagvolle woordvoerders zijn. Bovendien constateert men dat zij evenmin in staat zijn hun eigen verleden kritisch te evalueren. Ik heb het daarbij niet alleen over de excessen tijdens en na de bezetting, maar over het feit dat het verzet zich niet uitsluitend kan beroepen op een strijd voor de democratie. De werkelijkheid is dat grote groepen in het verzet allerminst kampioenen van de democratie waren.

Tenslotte richt Abicht zich tot de overheid. De Belgische overheid moet de juridische ontsporingen rechtzetten. Dat staat buiten discussie want zo'n maatregel maakt deel uit van de rechtsstaat. Abicht heeft principieel gelijk maar hij onderschat de moeilijkheden. Het gaat hier niet om een paar gerechterlijke dwalingen. Hoe trekt men bijv. de vastgestelde rechtsongelijkheid recht? Wat doet men met al degenen die zonder veroordeling hebben vastgezeten, vaak maanden maar niet zelden jaren? Het is een evidente schending van de rechtsstaat iemand gevangen te zetten zonder veroordeling. Men vergeet niet dat het hierbij niet alleen gaat over vrijheidberoving. De getroffenene kregen vaak een cascade van bijkomende sancties te verwerken (verlies van het getuigenschrift van goed gedrag en zeden, verlies van hun werk, 'Berufsverbot', verlies van recht op

oorlogsschade enz.). Mensen die het onderzocht hebben, zeggen dat de uitvoering van het principe dat juridisch betwistbare sancties moeten worden rechtgetrokken, gelijkstaat met het openen van de doos van pandora waarbij men niet weet waar men eindigt. Waar liggen de grenzen van het haalbare en het wenselijke? Abicht spreekt zich daar niet over uit, wat mij een gemakkelijheidsoplossing lijkt. Het moet evenwel gezegd dat hij dit aspect als bijkomstig beschouwt. Veel essentiëler lijkt hem een officieel gebaar van verzoening gesteld door het Vlaamse parlement en de Vlaamse regering. Op dit punt zijn er geen technische of juridische onoverkomelijkheden. Hier is alleen politieke moed voor nodig. Is die in Vlaanderen aanwezig?

De zure druiven van de oorlog: Amnestie of verzoening, Ludo Abicht, Antwerpen/Baarn: Hadewijch, 1994, 123 p.

De revolutie ging in het rood gekleed

Anna Larina (1914) was de tweede, jonge vrouw van Nikolaj Boecharin (1887). Ze huwde hem in 1936. In 1937, kort voor de geboorte van hun zoon Joera, werd hij gearresteerd, en in 1938 voor het vuurpeloton gebracht. Anna Larina kwam in de verbanning en daarop in gevangenissen en strafkampen terecht, wat duurde tot na het XXste partijcongres der CPSU (1953). Haar zoon van wie ze meteen gescheiden werd, zag ze pas weer in 1956. Van haar weet men vooral dat zij de 'brief aan de toekomstige partijleiders' die haar man vlak voor zijn arrestatie aan haar gedictieerd had, van buiten leerde (1). Zo wilden hij en zij verhinderen dat hij in de handen zou vallen van de NKVD. In 1961 schreef Anna Larina hem uit het geheugen op, na hem in ballingschap, gevangenis en strafkamp tenminste eenmaal per dag van buiten te hebben opgezegd. Datzelfde jaar overhandigde ze hem aan het Centraal Comité van de CPSU (toen Nikita Chroesjtsjov eerste secretaris was.) Pas op 21 juni 1988 werd Boecharin, op voorstel van Michail Gorbatsjov, postuum in eer hersteld en opnieuw in de partij opgenomen.

'Hezaby vaje mpje' ('Uw macht vergeet ik niet'), zijnde de memoires van Anna Larina Boecharina, verscheen in 1991. De nederlandse uitgever bracht ze uit als 'De revolutie ging in het rood gekleed'. Die allusie naar Theun de Vries

zal men bij 'Arbeiderspers' belangrijk hebben geacht. Nu ja, een irrelevantie die noch Theun de Vries, noch Anna Larina zich ter harte zouden trekken.

Men moet memoires nemen voor wat ze zijn. In voorliggend geval zijn ze een zeer belangrijk 'document humain' van een niet gering politiek en historisch formaat.

Wie naar Boecharin op zoek gaat, zal er niet meer aan voorbij kunnen. Wie evenwel meer inzicht verlangt qua de beginjaren van het sovjetbewind, na Octoberrevolutie en burgeroorlog, zal daarentegen niet aan zijn trekken komen. Brest—Litowsk, het conflict met Trotski, de 'brief aan het congres' van Lenin, de NEP waarvan Boecharin de protagonist was en Stalin eerst een schoorvoetend medestander en dan een uitgesproken tegenstander, daarover vindt men bij Larina wel verwijzingen maar geen verklaringen. Begrijpelijk. Het gaat bij haar quasi uitsluitend om autobiografische herinneringen waarin afwisselend zij, Boecharin, en haar relatie tot hem centraal staan.

Maar wie weten wil welke sfeer er heerste in Moskou, vooral dan binnen de partijkringen en aan de partijtop tijdens de stalinistische processen, heeft zeer veel aan het boek van Anna Larina. Niet zozeer wat de ontboezemingen betreft, al zijn ze aanwezig. Maar op hen halen het de ontstellende persoonlijke ervaringen en het feitenrelaas.

Het toeval wou dat deze recensent zich in de voorbije jaren zeer intens met de figuur van Boecharin, en in die context met de aanvangsperiode van het sovjetbewind heeft beziggehouden (2). Dat stelt me in staat te zeggen dat waar ik aan de hand van eigen bronnenstudie Anna Larina's feitenmateriaal kon verifiëren, ik voor de authenticiteit van haar relaas zonder voorbehoud kan instaan. Anna Larina houdt zich acribisch aan haar eigen ervaringen, en haar gesprekken met Boecharin en nadien met de slachtoffers der Stalin—repressie die ze tijdens haar jaren in gevangenis en strafkamp ontmoette. Dat doet ze in de heldere taal van een gevoelige en intelligente observator die het oordeel aan de lezer overlaat, al wordt het haar wel eens te machtig... En dat ze de sensatie vermijdt en zich aan de werkelijkheid houdt, en bovendien nooit haar socialistische overtuiging en haar geloof in de principes der Octoberrevolutie prijs geeft, maakt haar memoires alleen maar geloofwaardiger.

Het drama van Sergo Ordzonikidze, lid van het Politiek Bureau van de CP der USSR, duidelijk niet overtuigd door de beschuldigingen van NKVD—chef Jezjow die werden bijgetreden door Stalin, Molotow en es., tegen Boecharin en anderen, en die op de duur in de zelfmoord vlucht, is een boek op zichzelf waard. Daarentegen verneemt men weinig over de moord op Kirow. Terecht natuurlijk, zijzelf kende Kirow amper en wist over zijn persoonlijkheid en bevreemdende dood slechts van horen zeggen. Dat verklaart ook waarom het

boek geen oorlogservaringen bevat. De tijd tussen 1941 en 1945 heeft Anna Larina in strafkampen doorgebracht...

Ilja Ehrenburg die met Boecharin en Anna Larina bevriend was, heeft na Larina's vrijlating haar herhaaldelijk gesproken over zijn twijfels aan Boecharins 'schuld'. Men zal dat trouwens vinden in zijn herinneringen, in de niet—gecensureerde versie die pas in 1988 te Moskou verscheen.

Bijzonder boeiend en aangrijpend zijn haar gesprekken met de gearresteerde echtgenotes van de geëxecuteerde opperofficieren van het Rode Leger, vnl. Toechatsjewski, Jakir en Oeborewitsj. Net als haar gesprek met Beria, toen ze in de cellen van de Loebjanka verbleef en hij, nadat hij de op zijn beurt geëxecuteerde Jezjow als NKVD—chef vervangen had, haar voor enkele uren naar zijn bureau haalde om haar op thee, fruit en gebak te onthalen en intussen over de reeds gefusilleerde Boecharin uit te vragen.

'Memoires' uit de Stalintijd zijn weliswaar legio. Meestal druipt de falsificatie er zo af. En ze halen meestal amper het niveau van een zaterdagavondse TV—film. Maar bij Anna Larina gaat hel onweerlegbaar om ware belevenissen van iemand die door de hel van de stalinistische terreur is gegaan, en haar trouw aan de idealen van 1917 niettemin niet verloor.

Dat ze de 'brief' van Boecharin na twintig jaar heeft kunnen doorgeven, heeft iets heroïsch. Men hoeft niet tot de kritiekloze aanhangers van Boecharin te behoren - ook ons hoeft men daar niet onder te rekenen - om zijn analyse van de stalinistische verwording der Sovjetmaatschappij en haar nieuwe structuren naar waarde te kunnen schatten. Onder meer waar hij in zijn 'brief' in de tweede paragraaf schrijft: *'Vandaag de dag zijn de zogenaamde organen van de NKVD voor het merendeel verworden tot ideeënloze, gedemoraliseerde organisaties van goed verzorgde ambtenaren die, gebruik makend van de vroegere autoriteit van de Tsjeka, terwille van de ziekelijke achterdocht van Stalin (meer durf ik niet te zeggen), op jacht naar onderscheidingen en roem hun smerige zaakjes bedrijven, zonder overigens te begrijpen dat zij tegelijk zichzelf vernietigen; de geschiedenis duidt geen getuigen van vuile zaakjes!'*

In haar boek wijst Anna Larina er steeds weer op, dat zij de afloop kent. Zo vraagt ze in feite excuus voor wat ze de naïviteit van haar Nikolaj noemt. Terecht, enige wereldvreemdheid was hem niet vreemd. Maar ze bedoelt meer bepaald dat hij - en ook zij - tot het laatste ogenblik gehoopt hebben dat Stalin niet tot het uiterste zou gaan, en op zijn minst het leven van Boecharin zou sparen. En zij haalt massa's momenten aan waarop Stalin het met Boecharin toch goed scheen voor te hebben. Terwijl de molen intussen onverpoosd verder draaide. Wel heeft men, zowel uit het relaas van Anna als uit andere bronnen (Wolkoganow met name), de indruk dat Stalin opzag tegen de zowel in de USSR als in het buitenland aanzienlijk blijvende populariteit van Boecharin, en dat hij

in feite lang gerekend, zeg maar gehoopt, heeft op een knieval van de eigenzinnige vader van de NEP. Momenten waarop zulks mogelijk leek zijn er trouwens wel geweest, maar ze werden - in artikels voor de 'Pravda' of de 'Izvestia' - steeds weer gevolgd door aanduidingen dat Boecharin de rode draad van zijn gedachten niet wou prijsgeven. En dat hij daar niets crimineels in zag, in tegenstelling tot Stalin... Tot de fatale, verbijsterende afloop, in een onbeheersbaar geworden terreur. Het is vanuit die afloop dat Anna Larina terugblikkend het persoonlijke drama van Boecharin beschrijft.

De lezer van vandaag weet evenwel op zijn beurt meer dan zij, toen zij haar memoires naar de uitgever bracht. Hij kent het fatale einde van de Sovjetunie en beseft dat, al is het verhaal nog lang niet ten einde geschreven, stalinisme, terreur, en hun onherroepelijke weerslag op de Sovjetmaatschappij een wezenlijke verklaring zijn voor de lange en traag opdrogende nasleep, en tenslotte voor het fatale einde. En dat de dood van Boecharin een kruis haalde over een der grote kansen op een humaan en democratisch, socialistisch alternatief voor het stalinisme. Passons...

Zijn 'brief' besloot Boecharin aldus: 'Ik verzoek de nieuwe, jonge en eerlijke generatie partijleiders mijn brief voor het plenum van het Centraal Comité voor te lezen, mij te rehabiliteren, en mij weer in de partij op te nemen. Weet wel, kameraden, dat aan het vaandel dat u in uw zegevierende tocht naar het communisme meedraagt, ook mijn bloeddruppels kleven!'

Aan die wens werd na meer dan een halve eeuw gehoor gegeven. Maar toen bleek hij reeds vergeefs.

Larina's memoires verschenen in de terecht prestigieus geworden reeks 'privé—domein' van de Amsterdamse Arbeiderspers. Boekdruktechnisch is het een mooie uitgave, met een beperkte maar interessante iconografie, en een kort maar nuttig notenapparaat. Dat geldt ook voor het uitvoerige personenregister. De vertaling is goed, zelfs uitstekend. Echt storende (druk)fouten als 'verwarmd' waar het 'onverwarmd' moet zijn (pag. 31 en het betreft nog wel een 'stolypin', een voor gevangenen transport bedoelde goederentreinwagon) zijn gelukkig zeer zeldzaam. Er is ook IKKI (Uitvoerend Comité van de Communistische Internationale) dat in het nederlands met het letterwoord EKKI vertaald moet worden. Of 1923 waar het over 1932 gaat (pag.30-35). De verstandige lezer, enz.

Men kan met Larina ook in polemiek gaan, b.v. waar het publikaties in de mensjewistische en te Parijs verschijnende 'Socialistische Bode' betreft. Zou er te Parijs of elders echt geen dieper privé—gesprek tussen de mensjewist Nikolajewski en Boecharin hebben plaatsgehad? Nu ja, Larina wil Boecharin herhaaldelijk in bescherming nemen tegen dingen die slechts onder een Stalin als

misdaad konden gelden. En daar zijn haar memoires niet op hun best. Maar wat zou het.

Dat de vertaalsters naar we vermoeden ook hun voordeel hebben gedaan met een Duitse tekst van Larina's boek, kan men ze niet kwalijk nemen. De vertaling is o.k., en daar komt het op aan.

Jan Debrouwere

- (1) Men vindt de tekst van deze brief in mijn 'Van Muiters en Dissonanten', Acco—Leuven 1994, pag. 111 tot 113. Drie zinnen had ik om typografische redenen geschrapt. In deze recensie heb ik ze mee opgenomen. Mijn tekst wijkt in onbelangrijke mate en uitsluitend qua zinsbouw en taalgebruik af van de uitstekende vertaling die in het hier besproken boek werd opgenomen, omdat ik hem zelf direct vertaald had en van de Nederlandse vertaling van Larina's memoires toen nog geen kennis had genomen.
- (2) Zie hoofdstuk 'Nikolaj Boecharin en de Achterhaalde Revolutie' in 'Van Muiters en Dissonanten', op. cit., pag. 111 tot 159.

De revolutie ging in het rood ge/deed, Larina Boucharina, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, reeks privé—domein, 1993.

Culturen sterven langzaam

In 'Culturen sterven langzaam' zet Rik Pinxten zijn visie uiteen over hoe de wereld er in de toekomst op socio-cultureel vlak zal uitzien. Hij stelt dat de wereld zal evolueren naar een samenstelling van (ten minste) twaalf 'cultuursferen' die zich relatief onafhankelijk van elkaar zullen opstellen, en zich van elkaar onderscheiden door bepaalde 'culturele intuïties' eigen aan elke cultuursfeer. Samen met de observatie dat, door de verander(en)de mondiale machtsverhoudingen, het Westen niet langer eenzijdig zijn visie of wil aan de anderen zal kunnen opdringen, leidt dit tot de conclusie dat het succesvol en blijvend oplossen van de grote wereldproblemen zoals overbevolking zal afhangen van interculturele onderhandelingen vanuit wederzijds begrip en respect voor de culturele eenheden van die sferen.

Het boek is gericht op een breed publiek (niet alleen wetenschappelijk geschoolden), en in dat opzicht bevat het een aantal waardevolle elementen. Zo wordt er een kritische kijk gegeven op de 'wetenschappelijke' verworvenheden

van de etnografie, en op de manier waarop tot op heden andere culturen en volkeren werden bekeken en bestudeerd. Daarbij worden op verhelderende wijze de eigen (westerse) intuïties over hoe de wereld in elkaar zit blootgelegd. Er wordt aangetoond hoe de idiosyncratieën van dit wereldbeeld de perceptie van de 'andere' sturen en dus ook beperken. Bovendien worden er ook een aantal alternatieve zienswijzen beschreven, waarbij het Navajo-wereldbeeld het sterkst is uitgewerkt. Dit alles introduceert een gezonde dosis relativisme in de beoordeling van onze westerse 'kennis' en 'waarheden', en tegelijk houdt het een krachtig pleidooi in tegen een enge, eenzijdige visie op de wereld. Het onderzoek naar vormen van ethnocentrisme in verschillende culturen toont aan dat ethnocentrisme of xenofobie zoals ze momenteel in West-Europa opgang maken, ideologisch bepaald, dus aangeleerd zijn, en zeker geen 'natuurlijke, menselijke reactie' inhouden zoals in sommige politieke kringen beweerd wordt.

Naast deze positieve elementen omvat het boek ook een aantal punten waarbij kritische bemerkingen moeten worden gemaakt. In de eerste hoofdstukken van het boek wijst Pinxten op de tekortkomingen van het begrip 'cultuur' als instrument van analyse. Zijn boek zelf bewijst eens te meer hoe gegrond deze observatie wel is. Cultuur staat centraal in zijn redenering, en ik neem aan dat het tegen beter weten in toch willen hanteren van dit door zovele wetenschappers gewraakte begrip de oorzaak is van de vele incoherenties en tegenstrijdigheden die in de uiteenzetting terug te vinden zijn. Zo wordt cultuur omschreven als "*alles wat aangeleerd of overgedragen wordt*" (p.31). Hiertoe behoren dus ook politieke en economische organisatievormen. Later in het boek echter worden culturele factoren meermaals geplaatst tegenover (en dus onderscheiden van) politieke en economische factoren.

De begrippen 'cultuursfeer', en 'culturele identiteit' vertonen dezelfde vaagheid en ambiguïteit. De centrale stelling van het boek luidt: "*Culturen zullen samen een cultuursfeer vormen als ze een aantal als belangrijk aangevoelde culturele intuïties en een aantal concrete actievormen en gevoelens delen en die (waar mogelijk) ook bewust beleven*" (p.71). Volkeren die zulke gemeenschappelijke culturele intuïties hebben "*zullen bij elkaar aansluiten om grotere eenheden te vormen, ook op politiek vlak*" Hieruit volgt dat cultuursferen organisch groeiende eenheden zijn, die vanuit de culturen zelf ontstaan, en waarbij culturele overeenkomsten de stuwende kracht tot vereniging zijn. Hoewel dit een vrij eenduidige stelling is, blijkt ze in de praktijk moeilijk eenduidig toe te passen. Pinxten onderscheidt bijvoorbeeld een Europese van een Noord-Amerikaanse cultuursfeer. Deze laatste omvat Canadezen, blanke Amerikanen, maar ook de Indiaanse, Afroamerikaanse en Latino-minderheden in de Verenigde Staten. Als men echter de lijst van Europese culturele intuïties (p.71-72) vergelijkt met de bespreking van bv. de Navajo-cultuur, zou men toch eerder kunnen besluiten dat

de blanke Amerikanen en Canadezen meer overeenkomsten vertonen met de Europeanen, dan met elk van de Amerikaanse minderheidsgroepen. Bovendien kan men moeilijk stellen dat de Indianen met de blanke Amerikanen een organisch gegroeide eenheid vormen -"ook op politiek vlak"- omdat zij een aantal als belangrijk aangevoelde culturele intuïties gemeenschappelijk hebben. Het probleem schuilt hier in de sterke discontinuïteit tussen de conceptuele definitie van het begrip cultuursfeer en zijn praktische implementatie. Een begrip dat ontworpen is om de culturele realiteit weer te geven, wordt in de praktijk in het raamwerk van de bestaande geopolitieke realiteit gewrongen. Het ongemak waarmee dit gepaard gaat wijst erop dat de vooropgestelde unidirectionele relatie tussen cultuur en politiek in de praktijk niet houdbaar is. In het beste geval leidt dit tot beweringen die de eigen uitgangspunten tegenspreken, zoals bij de bespreking van Turkije, waar het ontstaan van een cultuursfeer afhankelijk wordt gesteld van de toekomstige politieke keuzen van dit land, in het slechtste geval tot absurde uitspraken als zou Zuid-Afrika een *"gespleten cultuur"* hebben (p.76), waarbij Pinxten zich afvraagt wat in de toekomst *"de"* culturele identiteit van dit gebied zal worden. 'Culturele identiteit', en de associatie ervan met geografisch-politieke eenheden is een archaisch idee dat helaas de laatste tijd opnieuw opgang maakt in politieke kringen.

De verklarende kracht van culturele intuïties m.b.t. coalitievorming blijkt ook al niet zo eenduidig te zijn. Pinxten stipt het belang van politieke en economische elementen wel aan, maar slechts in de rol van versterkende factoren. In de meeste gevallen lijkt het echter meer plausibel de redenering om te keren. Culturele factoren vormen niet zozeer de stuwende kracht die tot vereniging leidt, maar kunnen er wel het instrument van vormen, indien de nood tot vereniging of gezamenlijke (zelf)identificatie zich opdringt. Dit laatste is mijns inziens meer het resultaat van concrete historische, economische, politieke en sociale factoren dan van culturele overeenkomsten. Als voorbeeld neem ik de toenemende islamisering van de Arabisch-Noordafrikaanse sfeer (pp.73 e.v.). Nadat Pinxten op basis van culturele overeenkomsten besluit dat deze culturen op termijn grotere aansluiting bij elkaar zullen zoeken, is zijn verdere uiteenzetting doorspekt met verwijzingen naar internationaal-politieke gegevens. Zo omschrijft hij het Islamitisch fundamentalisme als een onafhankelijkheids- en identiteitsstrijd, ontstaan als reactie op de Egyptische nederlaag tegen Israël, en gericht tegen verwesterde regimes die voortspruiten uit de koloniale periode. De algemene karakterisering ervan geschiedt in termen van "bevrijding" en "opstand tegen het Westen". Dat het hier duidelijk meer gaat om externe verschillen dan om interne overeenkomsten, lijkt Pinxten te ontgaan. Deze algemene schets kan bovendien aangevuld worden met factoren als de ongelijke internationale verhoudingen, met het politieke en economische overwicht bij het Westen; de

Islam die wordt aangevallen (bv. mensenrechten, rechten van vrouw); het indringen van westerse materialistische en individualistische waarden die de traditionele structuren en samenlevingsvormen (kunnen) ontwrichten; meer lokale en geïsoleerde fenomenen zoals de Europese xenofobie tegenover islamieten of de affaire Rushdie; enz. Het zijn net dit soort internationale wrijvingen en tegenstellingen die de nood tot zelfidentificatie en vereniging in de hand werken. Samen met het inzicht uit de (sociale) psychologie dat identiteit(sconstructie) geen 'intra-actief' maar een interactief, dynamisch en dialectisch gegeven is, leidt dit tot een meer genuanceerd beeld dat de dynamiek en dialectiek van de menselijke verhoudingen incalculeert. Uiteraard hebben culturele elementen ook relevantie, maar niet zozeer als causale factoren in het ontstaan van allianties, eerder als praktische instrumenten om die allianties rond op te bouwen, indien de nood tot identificatie/vereniging aanwezig is. Dit laatste kan uiteraard het gevolg zijn van het feit dat bepaalde culturele waarden als bedreigd worden aangevoeld, maar dit betekent geenszins dat deze culturele waarden op zich, los van externe bedreiging of tegenstelling, de nood tot vereniging creëren. Dit soort redenering kan eveneens meer duiding geven aan de Iraanse revolutie van 1979 *dan Pinxtens verklaring dat "een groot deel van de Iraniërs zich cultureel verbonden voelt en blijktbaar in de sjiiïtische levensvisie een bindmiddel ziet"* (p.87). Tenslotte had de Iraanse revolutie toch ook een sterk anti-westers karakter. Het gaat daarbij om de (benadrukking van de) Iraanse culturele karakter tegenover de westerse waarden, die opgang maakten onder het bewind van de Sjah. Hetzelfde geldt voor Azië, waar (p.107) *"volledige bevolkingen in stalen [leven] die hen vreemd zijn en hen niet als gelijken kunnen of willen behandelen."* Mijns inziens primeert het laatste gedeelte van deze zin boven het eerste in de duiding van afscheidingsbewegingen.

Alhoewel het begrip 'culturele intuïtie' misschien wel waarde heeft in het beschrijven van menselijke ideeën en culturele praktijken, waarbij het de samenhang van ogenschijnlijk disparate fenomenen kan weergeven, moet het duidelijk gesitueerd en kritisch gehanteerd worden. In dat opzicht zou het beter zijn te spreken van 'ideologische intuïties' (het gaat tenslotte om denkpatronen en wereldbeelden), waardoor de uiterst gewaagde stap naar het zeer vage, ad-hoc opgevulde, en dus onwetenschappelijke begrip "(een) cultuur" niet meer zo evident lijkt. Bovendien is het een te statisch begrip om in de praktijk verklarende waarde te hebben in verband met de dynamiek van de intermenselijke relaties.

Tenslotte kan nog aangestipt worden dat uitdrukkingen als "gespleten cultuur", "volkeren die leven in staten die hen vreemd zijn", en "culturele identiteit", samen met de associatie van dit laatste met geopolitieke eenheden, en het vrij door elkaar gebruiken van termen als "volk", "cultuur", "land" en "staat",

een licht homogeenistische noot aan het geheel toevoegen, en de duidelijkheid van de analyse zeker niet ten goede komen.

Gino Eelen

Culturen sterven langzaam. Over interculturele communicatie, Rik Pinxten, Antwerpen/Baarn: Hadewijch, 1994, 144p.

Tussen verleden en toekomst *Essays van Hannah Arendt*

'Tussen verleden en toekomst' bevat vier van de acht essays uit 'Between Past and Future' (1961). Deze essays behoren tot Arendts (1906-1975) allerbeste werk. De vertalers beperkten zich jammer genoeg tot 'Wat is gezag?', 'Wat is vrijheid?', 'De crisis van de opvoeding' en 'Waarheid en politiek'. Het prachtige essay 'The Crisis in Culture' ontbreekt. Een tweede punt van kritiek is dat de vertaling geen inleiding bevat. Dat is jammer want 'Between Past and Future' zet in met een buitengewoon enigmatisch Voorwoord en is al bij al een moeilijk toegankelijk werk.

Arendt gebruikt in het Voorwoord een parabel van Kafka. 'Hij', de protagonist, bevindt zich op een weg. Het verleden stuwt 'hem' vooruit, de toekomst verspert 'hem' de weg. 'Hij' (wij allen, de menselijke conditie) hoopt, in een onbewaakt moment van de tijd, aan het wereldse *melée* te kunnen ontsnappen om dan verder, in een *nunc stans*, een tijdloze ruimte, als toeschouwer de strijd der krachten waar te nemen. Indien 'hij' daarin zou slagen, zou 'hij' de diepere zin van het leven daadwerkelijk kunnen vatten omdat 'hij' er zelf niet meer betrokken zou zijn. 'Hij' zou in perfecte objectiviteit kunnen oordelen. Kafka's parabel geeft aan dat het verlangen van de metafysici naar een *nunc stans* (Hegels *Ruhe der Vergangenheit*) onvervulbaar is. Verleden en toekomst, die botsen in het vluchtige heden, bestaan slechts door 'hem' zelf. Dat er geen bovenzinnelijk domein bestaat, betekent echter niet dat de mens niet in staat is om zich op een zinvolle en onpartijdige wijze te bezinnen. Arendt geeft het beeld van de rechte hoek waarvan de benen het verleden en de toekomst zijn. Uit de hoek vertrekt een diagonaal die het pad verbeeldt dat de mens bewandelt wanneer hij denkt. Zo gezien vindt het denken een plaats *in* de tijd en *in* de

wereld. Het is eigen aan de mens (aan alle denkende mensen, niet alleen aan filosofen) dat hij mijmert, dat hij zichzelf over zijn daden ondervraagt. En dat mijmeren vervult vervolgens een wezenlijke en, in tegenstelling tot de filosofische doctrines, geheel constructieve rol bij het politieke handelen. Wanneer we denken, beelden we ons de argumenten in van anderen, stellen we ons in hun plaats, overdenken we de situatie. De politiek kan als gemeenschapsregulering niet buiten zulk "representatief denken". Eeuwenlang leverde de traditie onbevraagde, zelf-evidente maatstaven voor het gedrag over. Die traditie werd in deze eeuw door het totalitarisme onherroepelijk vernietigd. Wanneer de traditie de mens niet langer leidt, doolt zijn geest in duisternis. We kunnen niets anders doen dan alles opnieuw te overdenken. Vandaar de 'oefeningen in politiek denken'.

De betekenis van woorden als macht, gezag, vrijheid en politiek zijn vertroebeld door controversen, verwarring en vrijblijvende opvattingen die het negeren van onderscheidingen legitimeren. Aangezien gezag steeds gehoorzaamheid vereist, wordt het doorgaans verkeerdelijk opgevat als een vorm van macht of van geweld. Gezag sluit het gebruik van dwang uit, terwijl het niettemin onverenigbaar is met overreding, die immers gelijkheid vooronderstelt. Arendt vergelijkt de Romeinse met de Griekse opvattingen over de autoriteit. Ook de Grieken erkenden de noodzaak om, ter wille van de voorspelbaarheid, gezag in de politiek te introduceren. Zij trachtten daartoe vormen van hiërarchie uit de private naar de publieke sfeer te transponeren. De Romeinen hadden een realistischer beeld van het politieke leven dan de Grieken. In Rome berustte de macht bij het volk en het politieke gezag bij de Senaat. Die instelling belichaamde het *re-ligare*, het zich verbonden voelen met de legendarische, bovenmenselijke stichting van de stad. De Romeinse politieke orde werd sacraal gefundeerd, zonder de vrijheid van de mensen te beknotten. De Senaat gaf meer dan advies en minder dan een bevel. Arendt vergelijkt met Montesquieu 's scheiding der machten. Daarin is de macht van de rechterlijke macht, die in constitutionele regeringen de hoogste autoriteit is, in zekere zin niettemin gelijk aan nul.

Ook de fenomenale realiteit van de vrijheid is bedolven onder een massa uiteenzettingen en speculaties. Mensen verwarren vrijheid met het onbelemmerd kunnen nastreven van hun verlangens. Vrijheid wordt gelijkgesteld met de afwezigheid van externe dwang. De conceptualisatie van de vrijheid als een individuele en bijgevolg niet politieke grootheid, ligt aan de grondslag van de liberale doctrine waarin het bestaan van vrijheid als evenredig afhankelijk met de afwezigheid van politieke structuren wordt opgevat. Vrijheid ontstaat daarentegen pas wanneer mensen samen aan politiek doen, wanneer zij zich beraden over de zaken van de polis. Vrijheid is niet iets van het private ik (zoals de eigen wil), maar van het publieke wij. Mensen zijn vrij wanneer zij handelen,

niet ervoor en niet erna. Arendt verbindt, in navolging van Aristoteles en republikeinse humanisten als Machiavelli en later, de Amerikaanse *Founding Fathers*, vrijheid met burgerschap, isonomie, publiek geluk en pluraliteit.

Het derde essay handelt over de crisis van de opvoeding in de Verenigde Staten. Die massamaatschappij nam tijdens de jaren zestig kritiekloos de modernste pedagogische theorieën over. Die pedagogie stelde als doel om kinderen vroeg hun "eigenheid" te laten ontdekken en hen hun mening uit te laten spreken. Het onderwijzen van leerstof kwam op de tweede plaats. Volgens Arendt is de moderne pedagogie mee verantwoordelijk voor de vervaging van het onderscheid tussen kinderen en volwassenen. Het leerniveau daalde dramatisch en goed onderwijs was alleen nog betaalbaar voor de elite. De Amerikaanse samenleving infantiliseerde. De politici lieten het onderwijs aan zijn lot over. Er kwamen onbeheerbare mammoetscholen waardoor de kwaliteit van het onderwijs nog verder daalde. Dit essay wordt de zogenaamde progressieve saneerders van de welvaartsstaat, die het onderwijs willen hervormen omdat daar geld te rapen is, van harte aanbevolen. De ontwikkelingen die zich nu ook hier voordoen, tasten het fundament van de samenleving aan. Arendts radicale oplossing heeft iets aanlokkelijks: "Wie weigert de verantwoordelijkheid voor de wereld mee op te nemen, zou geen kinderen mogen hebben en zou niet betrokken mogen worden in hun opvoeding".

Het essay 'Waarheid en politiek' werd geschreven naar aanleiding van de Eichmann-affaire. Die controverser was ontstaan toen Arendt in 1961, tijdens het proces van Adolf Eichmann, het hoofd van de dienst die in het Derde Rijk belast was geweest met de uitvoering van de *Endlösung*, de aandacht op de politiek van de Joodse raden had gevestigd. Dit hoofdstuk bleef, bij het streven van de openbare aanklager om de algehele waarheid te achterhalen, immers opvallend achterwege. Arendts boek over Eichmann verwekte een storm van verontwaardiging. 'Waarheid en politiek' is geen reactie op de vele aantijgingen, maar een uiterst diepgaande reflectie over de relatie tussen waarheid en politiek en over de spanning tussen de verbondenheid met de gemeenschap en het individuele oordelen.

Een groot probleem *is* dat de feitelijke waarheid in zichzelf niet evidentier aandoet dan de opinie en vaak minder aannemelijk klinkt dan de grofste leugen. Wanneer de waarheid geen recht heeft, wordt alles herleid, niet tot een opinie, die steeds bedachtzaam tot stand komt en zorgvuldig getoetst wordt aan de feitelijkeheid en de gemeenschapszin, maar tot een kwestie van persoonlijke smaak, hoe pervers die ook moge zijn (bij voorbeeld de negationisten). Liegen *is*, in betrekkelijke mate, inherent aan de politiek. In deze eeuw veranderden de leugens van aard. Momenteel liegen regeringen over zaken die welbekend zijn met als doel iedereen, zowel vriend als vijand, te misleiden. Staten en regeringen

doen aan *image-building*, waardoor de realiteit door clichés en desinformatie vervangen wordt. In de democratieën ontwikkelen gigantische belangenorganisaties een *raison d'état* mentaliteit. Het grote gevaar is dat de leugenaars uiteindelijk zelf hun eigen leugens gaan geloven. Volgens Arendt speelde dat mechanisme in de oorlog met Vietnam en in de Koude Oorlog tussen de supermachten. Ook dit essay heeft niets aan actualiteitswaarde ingeboet.

De vertaling is zonder meer degelijk, maar mist de zeggingskracht en de glans van de Engelse tekst. Maar net zoals gedichten zijn gedachten moeilijk te vertalen.

William Denayer

Tussen verleden en toekomst. Vier oefeningen in politiek denken, Hannah Arendt Leuven/Apeldoorn: Garant, 1994.

Zijn we bange blanke anti-racisten?

Met het oog op de 300ste verjaardag van de geboortedag van de grootvader van de universele mens (Voltaire, 1694), in het kader van Antwerpen Culturele Hoofdstad van Europa (1993) en georganiseerd door Unesco-Vlaanderen, had er een colloquium plaats in Antwerpen in oktober '93 met als thema: 'Van wereldburger tot bange blanke man'. De referaten - inclusief delen uit de discussies met het publiek achteraf - zijn verschenen bij de VUBPRESS.

Ondanks het feit dat de titel verwijst naar een populair liedje (Bange Blanke Man, Willem Vermandere) gaat het om een theoretisch-wetenschappelijk werk van een niveau dat je doet verslikken als je het leest tussen de soep en de patten. Een referaat van Koen Raes is nooit eenvoudig, en Ronald Commers maakt in z'n bijdrage de fout alles te willen zeggen met elke zin die hij schrijft. Maar daarvan abstractie gemaakt, of mits schakelen naar de vijfde versnelling op die momenten, is het toch een leesbaar boek geworden. Lezenswaardig is het zeker. Het zwaartepunt van het boek ligt bij de draad die door de bijdragen loopt van Roger Burgraeve, Godfried kardinaal Danneels, Koen Raes, Ronald Coimners en Eugene Roossens.

Het gaat hier over de complexe relatie(-s) tussen het 'eigene' en het 'vreemde', het algemene en het particuliere, het universele en het bijzondere; hun respectieve en dialectische wording; de consequenties die daaruit getrokken kun-

nen/moeten worden en de perspectieven die daardoor geboden worden,...., binnen psychologische, en/of maatschappelijke, en/of politieke, en/of historische, en/of (wereld-)economische, en/of juridische, en/of ethische,... kaders.

De andere auteurs sluiten zich daar niet van af, maar hun bijdragen graven niet zo diep in op de fundamenteën van de fenomenen die ze bespreken (dit houdt van mijn kant geen waardeoordeel in): Els Witte bespreekt de relatie racisme-media-politiek. Dirk Voorhoof gaat in op de juridische mogelijkheden (en het gebrek daaraan) en beperkingen om racisme te beteugelen. Patrick Stouthuysen schetst een, op het heden betrokken, geschiedenis van extreem-rechtse protestpartijen. Alain Finkielkraut (die men m.i. heeft laten opdruiven als publiekstrekker) heeft het over de psychologische en dialectische voordelen van het bestaan van grenzen. Joris Duytschaever maakt een op zich interessante gevallen-vergelijking tussen het Schots en het Vlaams nationalisme. En Rik Pinxten heeft een korte samenvatting van zijn (ondertussen verschenen) boek 'Culturen sterven langzaam' waarin hij een pleidooi houdt voor en de noodzaak probeert aan te duiden van interculturele negotiatie in een toekomstige potentieel conflictueuze wereld die verdeeld is in 'cultuursferen'.

Els Witte beëindigt haar stuk als volgt (p. 18): "Ik ben er mij ten eerste van bewust dat het beeld dat ik hier heb geschetst erg somber is. De initiatieven die een alternatieve weg willen inslaan, werden in dit referaat niet belicht. Terecht denk ik, want hun aantal en hun impact is zo gering dat ze het algemeen beeld slechts in een heel beperkte mate bijstellen. Een academicus heeft in dergelijke omstandigheden m.i. slechts een taak: de vinger op de wonde leggen.

Deze analyse is wellicht (jammerlijk genoeg) maar al te waar. En ze gaat niet alleen op voor de media (en de door de media bemiddelde beeldvorming). De conclusie die Els Witte daaruit trekt dat de academicus 'alleen' maar de vinger op de wonde kan leggen, is echter een andere kwestie, waar - naar ik denk - Jan Blommaert en Jef Verschuere het roerend mee oneens zijn. Hun boek 'Antiracisme' ademt alleszins het tegendeel uit.

Natuurlijk, 'Antiracisme' is geen wetenschappelijk werk (de auteurs noemen het een discussietekst), maar dat verklaart niet alles. Het 'engagement' dat uit het boek spreekt is geen toeval. Het moet gezien worden in het licht van Marx' uitspraak dat de wereld interpreteren niet genoeg is, maar dat die wereld ook nog moet veranderd worden. Jan Blommaert laat al eens vallen dat hij denkt dat 'nothing is as practical, as a good theory' (Internationaal Seminarie over Racisme, 9-10 dec. 1993, org. Graffiti Jeugdendienst vzw). Het boekje mag dus niet-wetenschappelijk zijn, de auteurs baseren zich op hun wetenschappelijk onderzoek (zie o.a. Jan Blommaert en Jef Verschuere, Het Belgisch Migranten-debat, Ipra/Epo, 1992). En ook als ze het louter wetenschappelijk houden, heeft

hun geschrift meer van een stok in het hoenderhok, dan van een passief analyseren. Wetenschap is niet vrijblijvend.

Wellicht mag je stellen dat hun nieuwste boek, door zich te richten naar de mensen 'op het terrein' en hen die de publieke opinie uitmaken, gewoon het antwoord is op de uitdaging concreet te worden, na academisch de vinger IN de wonde van het racisme te hebben gestoken.

De auteurs schetsen niet alleen een somber beeld (racisme en de bijkbare inefficiëntie van het anti-racisme). Ze proberen ook een alternatieve weg aan te duiden die meer impact moet resulteren. En ze onderzoeken daartoe meteen ook de oorzaken van de antiracistische impotentie.

Hun uiteenzetting vind ik overtuigend. De onmacht van het anti-racisme is vooral een gevolg van het feit dat het niet radicaal genoeg is, niet politiek (apolitiek), het gevecht niet op het vlak van de ideologie aangaat, de machtsverhoudingen niet in rekening brengt,... dat het teveel uitgaat van de premissen die de premissen van het racisme en de onverdraagzaamheid zijn... Een gebrek aan inzicht in het racistisch gedachtengoed maakt dat alles nog wat erger.

Bovendien moet het anti-racisme wel radicaal maar daarom juist niet louter 'anti' zijn (en zeker niet anti-personen, of anti-partijen; want dat zou voorbijgaan aan het feit dat het racistisch gedachtengoed vooral een ideologische en een machtsaangelegenheid is). Het moet ook 'pro' zijn: radicaal democratisch, voor een fundamentele gelijkheid en de diversiteit daadwerkelijk (doen) aanvaarden. Deze positieve punten moeten volgens de auteurs ook gebruikt worden om te mobiliseren.

Jaak Perquy

Van wereldburger tot 'bange blanke man', Herman Corjijn (red.), Brussel: VUBPRESS, 1994, 191 p.

Antiracisme, Jan Blommaert en Jef Verschueren, Antwerpen: Hadewijch, 1994, 157 p., 795 Fr.

Van revolutie tot perestrojka

De boeken over de politieke en economische ondergang van de Sovjetunie zijn inmiddels niet meer te tellen en daardoor lijkt de markt wel stilaan verzadigd. Toch heeft de VUBPRESS het aangedurfd om Dirk Frantzens boek *Van Revolutie tot Perestrojka* op de markt te brengen.

Welke toegevoegde waarde biedt nu deze publikatie? Er zijn twee aspecten die tot het aanschaffen van dit boek kunnen uitnodigen. In de eerste plaats is het geen boek dat uitsluitend de schijnwerper richt op de persoon van Gorbatsjov, maar een geschiedenis van de ontwikkeling van het kapitalisme en het socialisme in Rusland schetst. Ten tweede poogt de auteur op een bevattelijke manier voor een breed publiek de successen en de mislukkingen van de sovjet-economie te ontleden en de effecten ervan chronologisch in kaart te brengen. 'Van Revolutie tot Perestrojka' is voorts een aangenaam boek omdat het geen positie kiest voor of tegen een plan-economie, maar de lezer zelf laat oordelen. Omdat het boek chronologisch van opzet is en begint bij de industrialisatie van Rusland onder de tsaren, is het gemakkelijk te raadplegen als referentiewerk, want de diverse ontwikkelingsfasen van de Russische economie en politiek zijn netjes per hoofdstuk zeer evenwichtig gegroepeerd. Het is alleen jammer dat de uitgever er geen personenregister heeft aan toegevoegd.

Wie over dit onderwerp wat gelezen heeft, zal evenwel moeten toegeven dat Frantzen geen nieuwe feiten of inzichten presenteert en ook dat zijn boek vooral steunt op een beperkte literatuurkeuze. Maar omdat Frantzen wel degelijk weet welke de knelpunten in het communistische industrialisatiemodel waren, is dat geenszins storend. Frantzen is voorts een groot didacticus. Ernstiger wordt het evenwel als de politieke en economische problemen van de laatste jaren (het Jeltsin-tijdperk) aan bod komen. Dan zijn er in dit boek geen tabellen of cijferreeksen meer voorhanden en ineens verschrompelt het verhaal tot het territorium van de Russische Federatie. Hoe het afloopt met de COMECON is een mysterie. De (post-)perestrojka hervormingen worden wel obliagaat geserveerd, maar ons wordt niets verteld over de conflicten tussen monetaristen en industrialisten (de twee elkaar bekampende fracties rond Jeltsin). De naam van de Amerikaan Jeffrey Sachs wordt slechts eenmaal terloops genoemd. De rol van de Bretton Woods instellingen wordt wel vluchtig aangestipt, evenals de BERD, maar uiteindelijk blijft hun ideologische functie bijna geheel buiten beeld. Hier klopt iets niet, zal de aandachtige lezer meteen denken. Inderdaad, Frantzen is voor

wat de geschiedenis van de laatste jaren samen met Jeitsin de greep op Rusland goeddeels kwijt en daardoor heeft zijn onmiskenbare gave om helder te synthetiseren hem verlaten.

Frantzen leest blijkbaar geen Russisch en is daarom aangewezen op Westerse journalistieke bronnen. Vooral de Financial Times dient als referentie. Toch zijn er gespecialiseerde tijdschriften die de Oosteuropese ontwikkelingen op de voet volgen en waaruit een Russisch onkundige econoom veelal nuttige informatie kan halen. Een vluchtig bezoek aan een of ander 'Oost-Europa Instituut' had Frantzen in dit geval een vracht bruikbaar materiaal bezorgd om zijn laatste hoofdstukken beter te stofferen. Voorts goochelt Frantzen met de transscriptie van Russische eigennamen. Bij voorbeeld: Jeitsin heet bij Frantzen Yeltsin (Engelse transscriptie). Zjirinovsky figureert naast Boelganin en Shlyapenikov. Kroetsjov moet concurreren met ex-KGB-baas Kryuchkov. Bepaalde personen hebben recht op een voornaam en anderen weer niet. Dat oogt niet zo fraai in een wetenschappelijk boek dat het moet hebben van consistentie en consequentie.

André Mommen

Van revolutie tot perestrojka. Een analyse van de economische ontwikkeling van Rusland en de Sovjetunie, Dirk Frantzen, Brussel: VUBPRESS, 1994, 271 blz.